

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे
विषय दा. क.
दा. क्र. ६४४५

प्राय माळा

२०४ वें.

IRBK-0106445

IRBK-0106445

मेलिजकेकर

दो क्र ६०४५

स्वाध्यायमाला : पुष्प २०४ वें

प्रथम विभाग

भारतीय सण व उत्सव

आषाढ मास

म. म. सं. एम्. ए. पी. एच्. डी.

प्रा. क. ६०४५ नं. नि. लेखिका

वि. सा. एम्. ए. पी. एच्. डी.

सौ. कुमुदिनी रांगणेकर, मुंबई.

२२५५४

०१८००१५-१५

८२०

३०१७७१४७.

संपादक मंडळ

डॉ. ग. श्री. खैर, एम्.ए., पीएच्. डी.

श्री. दि. दा. गांगल, एम्.एससी.

प्रा. रा. वि. ओतुरकर, एम्.ए.

श्री. सु. ल. जोशी, एम्. ईडी.,

बी.एससी.

श्री. उ. र. सेवलेकर, बी.ए. (ऑ.),

एम्. ईडी.

श्री. शं. —————, —————, —————,

क

IRBK-0106445

IRBK-0106445

१८७८]

किंमत ४० नये पैसे

[१९५७

संपादकीय

पूर्वीं एकत्र कुटुंबपद्धतीच्या काळांत वर्षांत येणाऱ्या सणा-उत्सवांची माहिती आजी अगर आजोबा ह्यांच्या तोंडून ऐकावयास मिळत असे. कित्येक वेळां त्यांतील कांहीं उत्सव घरीं साजरे केले जात व बाहेरच्या उत्सवासहि मुलें जात. त्यामुळे भारतीय संस्कृतीची व परंपरेची थोडी का होईना, मुलांना लहानपणींच माहिती मिळे. राम-कृष्णादिकांची प्रथम ओळख आई-वडिलांनीं सांगितलेल्या गोष्टींपासूनच मुलांना पूर्वीं होत असे. परंतु एकत्र कुटुंबपद्धतीचा अभाव, पालकांचा उद्योग-व्यवसाय, उत्सवांचें सध्यांचें घटतें प्रमाण इ. मुळे आज तशी स्थिति राहिलेली नाही. छोट्या-छोट्या पुस्तिकांच्या वाचनानें ही ओळख मुलांना करून द्यावी या दृष्टीनें आम्ही भारतीय सण व उत्सवांसंबंधीं प्रत्येक महिन्याची एक अशा १२ पुस्तिका प्रकाशित करित आहोंत. सौ. रांगणेकर यांच्यासारख्या नांवाजलेल्या लेखिकेनें आत्मीयतेनें सोप्या भाषेंत थोडक्यांत पुष्कळ माहिती दिली असून पुस्तिकांसाठीं योग्य अशीं चित्रेहि श्री. गोलिवडेकरांनीं काढून दिलेलीं आहेत. बालकांना व प्रौढ साक्षरांना हीं पुस्तके आवडतील असा आम्हांस भरंवसा आहे.

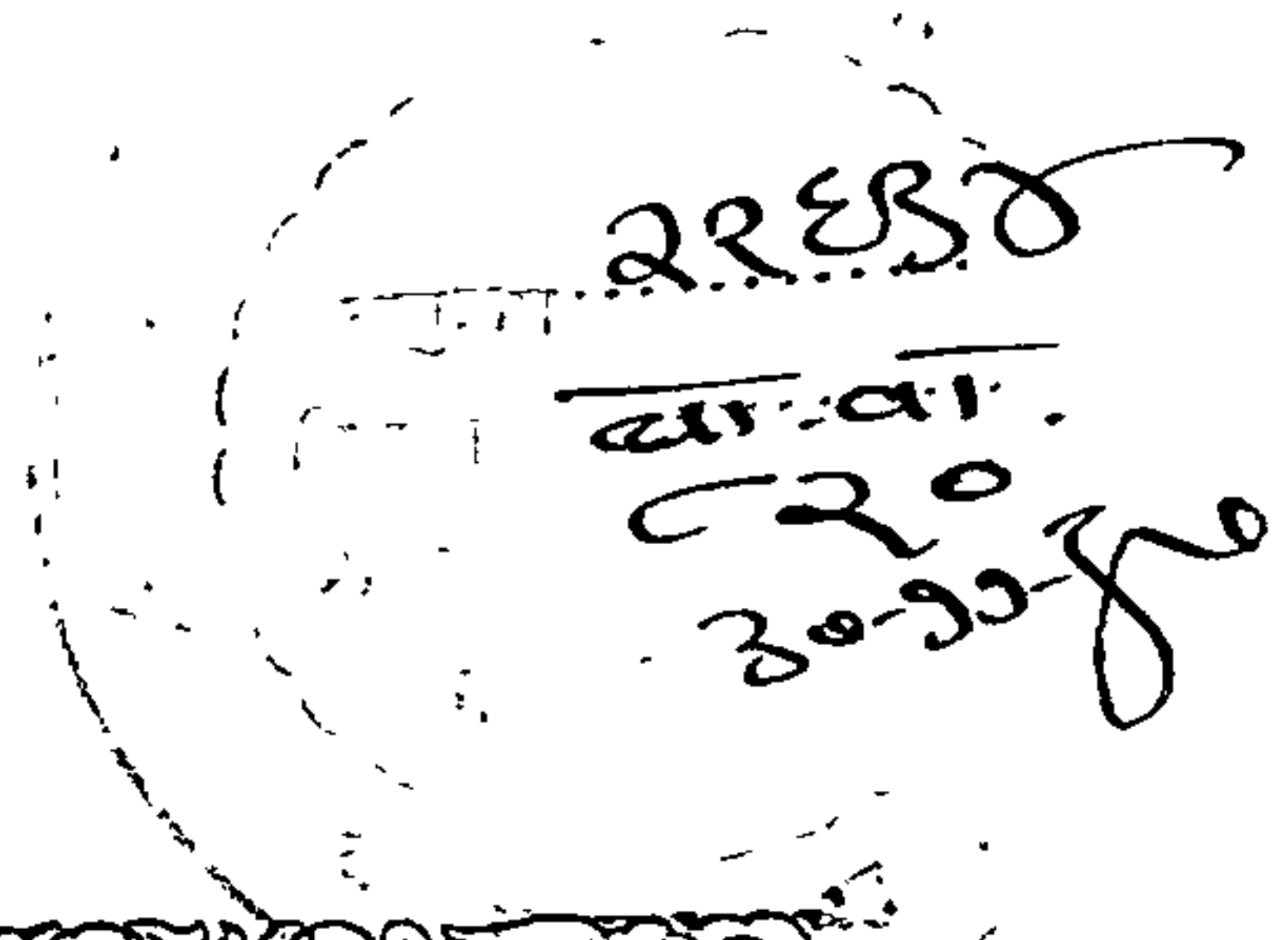
१. मालेंतील पुस्तकांचा उपयोग :

- (१) नवसाक्षर नागरिकालाहि आवश्यक असें ज्ञान मालेमुळे मिळतें.
- (२) कॉलेज, हायस्कूल, ट्रेनिंग कॉलेज यांमधील विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अभ्यासाच्या विषयांस पूरक अशी माहिती या पुस्तकांत दिलेली आहे.
- (३) घरांतील खाजगी ग्रंथालये, संघ, दल या संस्थांचीं वाचनालये व प्रौढांचे शिक्षणवर्ग यांसाठीं.
- (४) वाढदिवस, मुंज, विवाह या मंगलप्रसंगीं देण्यासाठीं; शाळा, कॉलेज अगर तत्सम संमेलनप्रसंगीं पारितोषिक म्हणून.

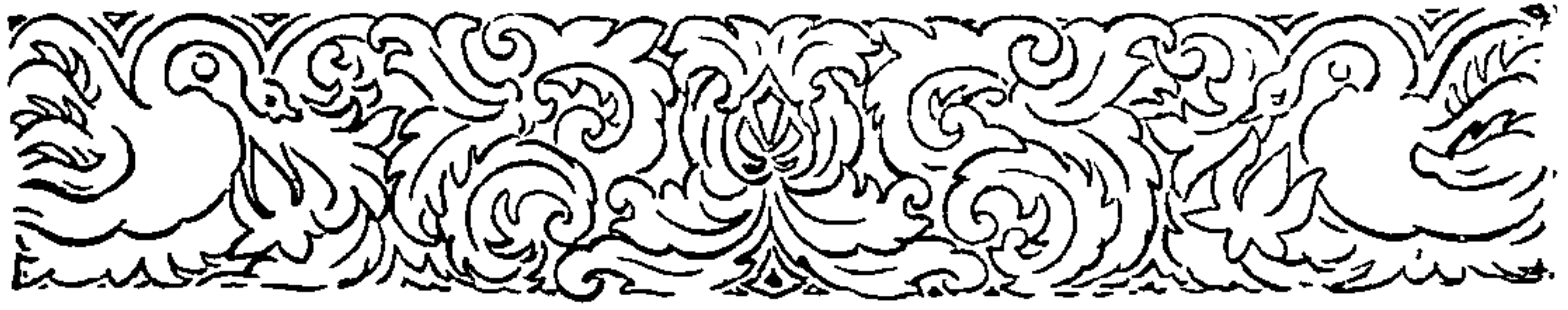
२. पुस्तकांतील विषयांचें स्वरूप :

- ★ सुसंस्कृत नागरिकास असें वाटत असतें कीं, आपल्या सभोंवतालच्या वस्तु (विमान, रेडिओ, विजेची शक्ति इ.), राजकारणांतील चालू प्रश्न; थोर पूर्वजांचीं चरित्रें, निरनिराळ्या देशांचे स्वातंत्र्येतिहास-यांची माहिती आपणांस असावी. मालेसाठीं विषय निवडतांना वरील दृष्टि ठेविली आहे.
- ★ शाळेंत स्थूलमानानें ज्या विषयांचें शिक्षण होतें त्या विषयांना पूरक व उपकारक अशी माहितीहि या पुस्तकांतून असते.
- ★ मनोरंजक पद्धतीनें उपयुक्त विषयांचें ज्ञान, शाळा-कॉलेजांतील विद्यार्थ्यांना आणि स्त्री-पुरुष नागरिकांना घरबसल्या देणें हा मालेचा हेतु आहे.

भारतीय सण व उत्सव

आषाढ मास

ज्येष्ठ—आषाढ म्हणजे ग्रीष्म ऋतु असें मानतात; पण आषाढांतच पुढला वर्षाऋतु सुरू होतो अन् पाऊस पडूं लागतो.

कधीं कधीं तर आषाढ महिन्यांत सारखा पाऊस पडतो. इथपासून पावसाळ्याचे चार महिने सुरू होतात ना? पण अति पाऊस पडला कीं, माणसांची प्रकृति बिघडते. कारण अशा पावसाळी दिवसांत सूर्याचें दर्शनच होत नाहीं. अन् आपली प्रकृति चांगली राहाण्यासाठीं अन्न, पाणी व हवा ह्यांबरोबर सूर्यप्रकाशहि हवा असतो ! त्याचप्रमाणें सारखा पाऊस लागला कीं, घराबाहेर पडतां येत नाहीं. त्यामुळें मोकळी हवा मिळत नाहीं. पायीं फिरण्याचा व्यायाम करतां येत नाहीं. मग खाल्लेलें अन्न नीट पचणार कसें? म्हणूनच ह्या चार महिन्यांत निरनिराळे उपास करितात. चार महि-

न्यांच्या ह्या मुदतीला चातुर्मास म्हणतात. आणि ह्या चातुर्मासांत निरनिराळीं व्रतें करतात. कोणी चातुर्मासांत रोज एक वेळ जेवन रहातात. कोणी कांदा खाणें सोडतात.

कांदेनवमी

चातुर्मासाला आषाढ शुद्ध एकादशीपासून सुरुवात होते. नि दोन दिवस आधीं येणाऱ्या नवमीला कांदेनवमी म्हणतात मजेनें. कारण पुढें चार महिने कांदा न खाणारीं माणसें ह्या दिवशीं कांदेच कांदे खातात. कांद्याचीं भजीं, कांदेभात, आमटींत कांदा, कांदावटाट्याची भाजी-वाळवंटांतून प्रवास करतांना पाणी मिळत नाहीं म्हणून उंट ह्या प्रवासाच्या आधीं आपल्या पोटाच्या पिशव्यांत तें सांठवून घेतो—त्याप्रमाणें कांदेनवमीच्या दिवशीं भरपूर कांदे खाऊन घ्यावयाचे !

ही झाली गंमत. पण कांदा चातुर्मास्यांत सोडण्यांत वेगळा हेतु असतो. कांदा वर्ज्य केला कीं, जेवण साधें बनवावें लागतें. अन् पावसाळी दिवसांत असें हलकें जेवण चांगलें. तें प्रकृतीला बाधत नाहीं. तेव्हां चातुर्मासांत कांदा सोडला नाहीं तरी हलकें जेवण जेवावें. तेलकट, तळकट जिन्नस जरा कमी खावे अन् उपास करावयाचा तो खराखुरा उपास करावा. नाहीतर 'एकादशी नि दुप्पट खाशी' असा प्रकार व्हावयाचा ! म्हणजे आजाराला नेमकें आमंत्रण !

जगन्नाथाची यात्रा

आषाढ महिन्याच्या शुद्ध द्वितीयेला जगन्नाथाची रथयात्रा निघते. ओरिसा प्रान्तांतील जगन्नाथपुरीला हा यात्रेचा समारंभ होतो. या दिवशीं कंसाला मारण्यासाठीं कृष्ण व बलराम गोकुळाहून मथुरेला गेले होते. त्या गोष्टीची आठवण म्हणून रथांतून

कृष्णाच्या व बलरामाच्या मूर्तींची मिरवणूक काढतात. त्यांची बहीण सुभद्रा हिची मूर्तीहि रथांत बसवितात. हा रथ भाविक लोक सुमारे दीड मैल दूर अंतरावर ओढून नेतात. नंतर दहा दिवसांनीं रथ परत आणतात. त्याला पुनर्यात्रा किंवा उत्तरयात्रा म्हणतात.

बैदुराचा सण

कोंकणामध्ये आषाढ शुद्ध त्रयोदशीच्या दिवशीं गुरांची पूजा करितात. ह्याला बैदुरासें म्हणतात. ह्या दिवशीं गाईम्हशींना

व बैलांना आंघोळ घालतात. त्यांच्या शिंगांवरून शंखांच्या व फुलांच्या माळा घालतात. शिंगांना वेगड लावितात. कपाळाला कुंकवाचे टिळे लावतात. नि अशा सजविलेल्या गुरांना मग ओंवाळतात. ह्या सणाच्या दिवशीं गुरांना गोड खावयाला द्यावे म्हणून त्यांच्या आंबोणांत गुळाचा खडा घालतात.

शेतकरी लोक गुरे पाळतात, आणि गुरांवर त्यांची फार माया असते. आपल्या बैलांच्या जिवावर शेतीचीं कामे होतात हे ते विसरत नाहीत. नि म्हणून बैदुराचा सण ते मोठ्या उत्साहाने साजरा करतात. या दिवशीं बैलांना कामाला लावीत नाहीत.

गुरुपौर्णिमा

आषाढी पौर्णिमेलाच गुरुपौर्णिमा किंवा व्यासपौर्णिमा म्हणतात. व्यासमुनींनीं महाभारत लिहिलें. फार विद्वान् होते ते. आणि

फार मोठे गुरु-आचार्य-होते ते. अशा आचार्याला देवासारखें मानावें असें शास्त्रांत सांगितलें आहे. तेव्हां ह्या गुरुपौर्णिमेच्या दिवशीं आपल्या आजी व माजी गुरूंना भेटावें. आपल्याकडून होईल तें त्यांचें काम करावें. आजी गुरु म्हणजे सध्यां शिकविणारे गुरु व माजी गुरु म्हणजे पूर्वी ज्यांनीं शिकविलें होतें ते गुरु. प्राथमिक शाळेंत शिकविणाऱ्या गुरुजींना कधीं कधीं इंग्रजी येत नसतें. पण आपण पुढें इंग्रजी शिकलों तरी ह्या माजी गुरुजींबद्दल आदरच बाळगावा. आपल्या लेखीं ते कायमचे पूज्य गुरुजीच आहेत. आपण जसजसे मोठे होतो, अधिक शिकतो तशी आपली गुरुंची यादी वाढणार. आणि गुरुपौर्णिमेच्या दिवशीं ही यादी डोळ्यांसमोर आणली तर आपलें दूर गेलेलें बालपण जवळ येईल. बिगारींतले किंवा बालवर्गांतले गुरुजी, नंतर कच्च्या पहिलीचे, पक्क्या पहिलीचे गुरुजी अशा अनेक गुरुजींची आठवण

काढतांना आनंद वाटतो आणि त्यामुळे गुरुजींबद्दलची आपुलकी व आदर दाखविण्याची संधिहि मिळते.

निरनिराळे गुरुजी निरनिराळे विषय शिकवितात आणि प्रत्येकाची शिकविण्याची पद्धतीहि वेगवेगळी असते. तेव्हां अशा रीतीने ओळीने सर्व गुरुजींची आठवण काढली तर त्यांत आपला मोठाच फायदा होतो. प्रत्येकाने दिलेल्या ज्ञानाचा आढावा घेतांना कधीं कधीं कांहीं विसरलेले ज्ञान आपल्याला आठवते, हरवलेले सांपडल्याचा आनंद होतो नि त्या विसरलेल्या ज्ञानाला उजळा मिळतो. तेव्हां ही गुरुपौर्णिमा अशी साजरी केल्याने आपला स्वार्थ व परमार्थ दोन्ही साधेल.

आषाढी एकादशी

आतां आषाढ शुद्ध एकादशीची माहिती पाहूं या. प्रत्येक महिन्याच्या शुक्ल व कृष्ण पक्षांतील अकराव्या तिथीला एकादशी म्हणतात; पण आषाढी एकादशीला महाएकादशी असें नांव आहे. या दिवशीं पंढरपूरला विठोबाची मोठी यात्रा भरते. कांहीं

माणसें वर्षातील सर्व एकादश्यांच्या दिवशीं उपास करतात; पण असे उपास न करणारीं माणसें बहुधा महाएकादशीचा उपास मात्र करतातच. ह्या महाएकादशीला शयनी एकादशी म्हणतात.

ह्या दिवशीं भगवान् विष्णु शयन करतो—झोंपीं जातो—असें सम-जतात. ह्या दिवसापासूनच चातुर्मासाचा आरंभ होतो. पुढें चार महिन्यांनीं येणाऱ्या कार्तिक शुद्ध एकादशीला प्रबोधिनी एकादशी म्हणतात. ह्या दिवशीं विष्णु जागा होतो.

पुराणामध्ये एकादशीची कथा अशी सांगितली आहे : — प्राचीन काळीं मृदुमान्य ह्या नांवाचा एक राक्षस होता. त्यानें पुष्कळ तप केले व शंकराला प्रसन्न करून घेतले. शंकराकडून त्यानें अमरत्वाचा वर मागून घेतला. म्हणजे आपल्याला मरण येऊं नये असा आशीर्वाद त्यानें मागितला. 'एका स्त्रीशिवाय तुला दुसऱ्या कोणाच्याहि हातून मृत्यु येणार नाही' असा श्रीशंकरानें त्याला वर दिला.

ह्यामुळे मृदुमान्य फार शेजारला. देवांना तो भारी त्रास देऊं लागला. त्या काळीं देव आणि दानव म्हणजे राक्षस ह्यांच्या-मध्ये नेहमीं लढाया होत. त्यांत देव नेहमीं जिंकत. पण मृदुमान्याला हा वर मिळतांच हें बदललें. त्यानें देवांना मारण्याचा सपाटा सुरू केला.

ब्रह्मा, विष्णु आणि महेश ऊर्फ शंकर हे तीन मुख्य देव मानले जातात. ह्यांतील ब्रह्मा हा सृष्टि उत्पन्न करणारा, विष्णु हा तिचें पालन करणारा व शंकर हा संहार करणारा असे सम-जतात. तेव्हां विष्णूवर पालन करण्याची—संभाळण्याची—जबाब-दारी होती. आणि म्हणून तो शंकराजवळ गेला अन् मृदुमान्याचा नाश कसा करतां येईल, ह्याचा विचार करूं लागला; पण शंकरालाहि उपाय सुचेना. शेवटीं मृदुमान्याच्या भीतीनें ब्रह्मा, विष्णु आणि महेश हे तिचेहि एका गुहेंत दडून राहिले. मृदुमान्य मोठा वस्ताद होता नि त्यांत त्याला ह्या वराचें पाठबळ होतें.

त्यानें ह्या त्रिमूर्तीचा-तीन देवांचा-शोध लावला. तो आला नि त्या गुहेच्या दाराशीं उभा राहिला. त्यामुळे त्रिमूर्तीना गुहेच्या बाहेर पडतां येईना. तीन दिवस त्यांना त्या गुहेत उपास घडला. आणि त्यांच्या कोंडलेल्या, एकवटलेल्या श्वासापासून एक देवता उत्पन्न झाली. ती एकादशी देवता. शंकरानें मृदुमान्याला वर दिला होता त्यांत 'एका स्त्रीशिवाय' असें म्हटलें होतें. आणि ह्या स्त्रीकडून--एकादशीकडून--मृदुमान्य मरण पावला आणि देव दानवांच्या जुलुमांतून सुटले. तेव्हांपासून एकादशीच्या दिवशीं उपास व ईश्वराचें भजन-कीर्तन करण्याची रीत पडली. त्यामुळे माणसाची दुःखांतून, संकटांतून सुटका होते असा समज आहे.

ह्या महाएकादशीला पत्ताका घेऊन टाळ-मृदंगाच्या गजरांत पांडुरंगाला त्याचे भक्त आळवितात नि त्याला भेटायला

पंढरपुराला जातात. ह्याला पंढरीची वारी म्हणतात. ह्या दिवशीं पंढरपुरांत भक्तांची रीघ लागते आणि आळंदीहून ज्ञानेश्वराची, देहूहून तुकारामाची, पैठणहून एकनाथाची, त्र्यंबकहून निवृत्ति-

नाथाची, एदलाबादहून मुक्ताबाईची, मच्छेन्द्रगडाहून मच्छेन्द्र-
नाथाची, सासवडहून सोपानदेवाची व आरणगांवाहून सांवता
माळ्याची अशा संतांच्या आणि देवाच्या भक्तांच्या पालख्या
पंढरपुराला येतात.

पंढरपुराला महाएकादशीच्या दिवशीं थोडेच लोक जाऊं
शकतात. बाकीचे गांवांतील विठोबाच्या देवळांत जातात. उपास
करतात. रात्रीं भजन-कीर्तन ऐकतात व दुसऱ्या दिवशीं उपास
सोडतात. हा आणि असले इतर उपास शक्य तेवढे कडक करावे.
शक्य तेवढें कमी खावें त्या दिवशीं. ह्याला लंघन म्हणतात.
आणि प्रकृति नीट रहाण्यासाठीं असें लंघन आवश्यक असतें.
विशेषतः पावसाळ्यांत आपली पचनशक्ति जरा मंद होते. तेव्हां
पावसाळ्याच्या चार महिन्यांत येणारे उपास प्रकृति चांगली
रहावी म्हणून करावयाचे असतात. आपण एकादशी नि दुप्पट
खाशी केली तर पोट बिघडतें. मग बिचारा कंटाळलेला पोटोवा
आपल्याला पत्र पाठवितो आणि तक्रार करतो. तेव्हां अशी वेळ
येऊं नये म्हणून खराखुरा उपास करावा. लहानपणापासून
उपासाची संवय असणें चांगलें. त्यामुळे जिभेवर तावा ठेवण्याचें
शिक्षण मिळतें. शरीराला शिस्त लागते.

हातचा राखून खर्च करणें शहाणपणाचें असतें. त्याप्रमाणें
पावसाळ्यांत नि आषाढांत चार घांस भूक ठेवून जेवणें
शहाणपणाचें, म्हणजे डॉक्टरांच्या दवाखान्याची पायरी चढण्याचें
कारणच पडणार नाही व आजारीपणाचा त्रासहि वांचेल.

संत नामदेवाची पुण्यतिथि

अशा ह्या आषाढ महिन्याच्या वद्य त्रयोदशीला संत नाम-
देवाची पुण्यतिथि येते. सध्यांच्या मुंबई प्रांतांत असलेला मराठ-

वाडा हा पूर्वी मोंगलाईत म्हणजे निजामच्या राज्यांत होता. तिथल्या परभणी जिल्ह्यांतील एका गांवीं दामाशेटी नांवाचा एक शिंपी जातीचा गृहस्थ रहात असे. नामदेव हा त्याचा मुलगा. दामाशेटी विठोबाचे भक्त होते. त्यांचे घराणेच विठ्ठलभक्त होते.

नामदेव पांच, सहा वर्षांचा असतांना दामाशेटी एकदां कांहीं कामासाठीं परगांवीं गेले. तेव्हां गोणार्डनें—नामदेवाच्या आईनें—त्याच्या हातीं नैवेद्याच्या दुधाची वाटी दिली. आणि देवाला नैवेद्य दाखविण्यासाठीं नामदेव देवळांत गेला.

वाटींतलें दूध देव पिणार ही नामदेवाची कल्पना. त्यानें देवाला दूध पिण्याचा पुष्कळ आग्रहहि केला. पण दगडाची

देवाची मूर्ति दूध कसें पिणार? देव दूध पीत नाही, म्हणून लहानग्या नामदेवाला फार वाईट वाटलें आणि तो म्हणाला, “देवा, तू जर हें दूध प्याला नाहीस तर मीं तुझ्या पायांवर डोकें आपटून जीव देईन !”

त्या छोट्या भक्ताची ही धमकी ऐकून देव घाबरला आणि देवाच्या त्या दगडी मूर्तीनें तें दूध पिऊन टाकलें. मग नामदेवाचे

समाधान झालें. दुधाची रिकामी वाटी नामदेवानें घरीं आणली.

गोणार्डनें नवलानें विचारलें—“ बाळ नैवेद्याचें दूध कुठें आहे ? ”
 “ देव दूध प्याला ”. नामदेवानें आनंदानें बातमी दिली. देव दूध
 प्याला ! छे: ! गोणार्डला हें कसें पटणार ? ती म्हणाली,
 “ अरे वेड्या ! दगडाचा देव कधीं दूध पितो का ? तें तूंच प्याला
 असशील ! आणि देवाचें नांव पुढें करीत असशील.” पण
 नामदेवाचें उत्तर कायम होतें, “ देव दूध प्याला.”

तेव्हां दुसऱ्या दिवशीं नैवेद्याचें दूध घेऊन तिनें नामदेवाला
 देवळांत पाठविलें आणि दामाशेटी हळूच त्याच्या मागून गेले.
 अन् काय चमत्कार ? आदल्या दिवसाप्रमाणें खरोखरच देव दूध
 प्याला ! दामाशेटीनें ओळखलें कीं, आपला मुलगा देवाचा
 मोठा भक्त होणार !

आणि तसा तो झाला. पण हें मोठेपण मिळवावयाला
 त्याला किती श्रम करावे लागले ! तुकारामानें म्हटलें आहे कीं,
 ज्याचें अंगीं मोठेपण, त्या यातना कठिण ! अगदीं खरें आहे
 हें ! नामदेवाला अशाच यातना सोसाव्या लागल्या.

तो देवाचा भक्त झाला खरा ; पण त्याला ज्ञान नव्हतें
 आणि ज्ञान हें गुरुशिवाय कधींच मिळत नसतें. गुरु हाच खरा
 ज्ञानदाता—ज्ञान देणारा ! गुरुवांचून विद्या नाही ! म्हणूनच
 गुरुपौर्णिमेला आपल्या गुरुजींची आठवण करावयाची असते.

नामदेवानें अजून गुरूकडून ज्ञान घेतलें नव्हतें. एकदां
 ज्ञानेश्वर वगैरे संतांनीं तो अजून कच्चा आहे म्हणून त्याची
 मस्करी केली. त्यामुळें नामदेव चिडला आणि त्यानें सरळ
 आपल्या आवडत्या विठोबाला त्यांची तक्रार सांगितली. तेव्हां
 देवानें त्याची समजूत घातली व “ नागनाथाच्या देवळांत विसोबा
 खेचर म्हणून एक माणूस आहे त्याला गुरु कर, ” असें सांगितलें

तेव्हां नामदेव मुकाट्यानं नागनाथाच्या देवळांत गेला नि पहातो तर तेलानं लडवडलेल्या नव्या वहाणा पायांत घातलेला एक म्हातारा शंकराच्या पिंडीवर पाय ठेवून गाभाऱ्यांत पसरलेला ! तो म्हातारा रोगटहि होता नि नामदेवाला तो आचरटहि वाटला. अन् हा आपला गुरु !

नामदेव त्याला म्हणाला—“अहो ! अहो ! नीट उठून वसा, पहा तरी जरा तुमचे पाय चक्क पिंडीवर पडले आहेत ! ” तेव्हां विसोबा बोलले “बाबारे ! म्हातारा झालों आहे मी. माझ्या अंगांत शक्ति नाही. जरा तूच माझे पाय उचल आणि देव नाही अशा जागी ठेव ना ! मग नामदेवानं विसोबाचे पाय उचलले आणि वाजूला ठेवले. पण हें काय ? विसोबाच्या

पायांखालीं दुसरी पिंडी तयार ! तिथून पुनः उचलले तर तिसरी पिंडी तयार ! नामदेवान सगळ्या देऊळभर विसोबाचे पाय नाचविले. पण जिथें पिंडी नाही असें पाहून पाय ठेवावे तिथें पायाखालीं नवी पिंडी तयार !

आतां मात्र नामदेवाला ह्या चमत्काराचा अर्थ कळला ! त्याच्या गुरुजींनी त्याला पहिलाच धडा मोठा छान दिला कीं, जगांत सर्व ठिकाणीं देव आहे ! अगदीं खरा नि तितकाच महत्त्वाचा धडा आहे हा ! मनावर तो बिंबला म्हणजे आपण सगळीं देवाचीं लेकरें आहोंत, सगळीं सारखीं आहोंत हें आपल्याला पटेल ! आणि आपल्या अंगांत माणुसकी येईल ! आपण माणूस तर असतोच, पण सर्वांच्याच अंगीं माणुसकी असते असें नाहीं ! माणुसकी हा मोठा गुण आहे. सर्व लोकांशीं प्रेमानें वागावयाला तो शिकवितो. ही माणुसकी ज्यांच्या अंगांत अधिक असते ते संत होतात.

नामदेव संत होते. कारण त्यांच्या अंगांत माणुसकी होती. त्यांनीं विसोबा खेचरांना आपले गुरु केले. त्यांचा उपदेश घेतला. ज्ञान मिळविलें आणि ते पंढरपुराला परत आले. एके दिवशीं विठोवाला वाटलें कीं, गुरूचा उपदेश नामदेवाला किती पटला आहे तें पहावें. म्हणून नामदेव जेवत वसले असतां विठोवा कुत्र्याचें रूप घेऊन तिथें आले नि त्यांनीं झडप घालून नामदेवाच्या ताटांतील भाकरी पळविली. पण त्यामुळें नामदेवाला मुळींच राग आला नाही. तर उलट कुत्र्यानें कोरडी भाकरी खाऊं नये म्हणून तुपाची वाटी घेऊन ते पाठीमागून धांवले. तेव्हां विठोवाची खात्री झाली कीं, नामदेवानें खरें ज्ञान मिळविलें आहे. जगांतील मनुष्यांप्रमाणें सर्व प्राण्यांमध्येसुद्धां देवाचा अंश असतो हें त्याला पटलें आहे. म्हणजेच नामदेवाच्या अंगीं माणुसकी भरपूर आहे !

नामदेवानें पुष्कळ अभंग लिहिले. त्यांत विठ्ठलाबद्दल खूप जिव्हाळा दिसून येतो. उदाहरणार्थ, नामदेव विठोवाला म्हणतात :

तूं माझी माऊली । मी वो तुझा तान्हा ।

पाजी प्रेम पान्हा । पांडुरंगे ॥ १ ॥

तूं माझी माऊली । मी तुझे वासरूं ।

नको पान्हा चोरूं । पांडुरंगे ॥ २ ॥

नामदेवाची आई गोणार्ई व बायको राजार्ई ह्यांनींहि छान अभंग केले होते. त्याचप्रमाणें नामदेवाचे मुलगे नारा, महादा व गोंदा ह्यांनींहि अभंग रचले होते. एवढेंच नव्हे तर, नामदेवाच्या घरची मोलकरीण जनी हिनेंहि फार प्रेमळ अभंग रचले.

घरांतील वातावरणाचा मुलांवाळांवर व नोकरमाणसांवर-सुद्धां असा चांगला परिणाम होत असतो !

संत जनाबाई पुण्यतिथि

ह्या जनीची-जनाबाईची-पुण्यतिथीसुद्धां आषाढ वद्य त्रयोदशीलाच येते. नामदेवाच्या घरीं दळणकांडण करतांना जनाबाईनें अभंग जुळविले. तिची विठोबावर एवढी भक्ति होती कीं, कधीं कधीं तो तिला दळावयाला मदत करी.

असाच एकदां देव मध्यरात्रीं तिला दळूं लागला होता. दळतांना श्रम हलके व्हावे, म्हणून जनीबरोबर तो गाणींहि गात

होता. म्हणूनच भक्तांनीं विठ्ठलाला 'विठोवामाउली' म्हटलें आहे. माउलीप्रमाणें—आईप्रमाणें—तो भक्तांचे लाड पुरवितो.

अशा रीतीनें जनाबाई आणि तिची आवडती 'विठाबाई' दळत होती. जनाबाई विठोवाला 'विठाबाई' म्हणत असे.

‘ये ग ये ग विठाबाई । माझे पंढरीचे आई ।’

हा जनाबाईचा प्रसिद्ध अभंग आहे.

दळण्याच्या नि गाण्याच्या नादांत पहांट केव्हां झाली तें देवाला कळलेंच नाहीं ! अन् एकदम प्रकाशाचा पहिला किरण दिसला. देवळांत पहांटेच्या कांकडआरतीची वेळ झाली ! पुजारी पूजेसाठीं आंत जातील आणि गाभाऱ्यांत देव नाहीं ! —

विठोवा भ्याले आणि घाईघाईनें देवळांत धांवले. पण त्या धांदलींत अंगावरील शेला आणि गळ्यांतील वैजयंती माळेमधलें पदक चुकून जात्याच्या वाजूलाच पडलें. पुजाऱ्यांनीं शोधाची धामवूम सुरू केली ; आणि ह्या वस्तू जनीच्या जवळ सांपडल्या. तिच्यावर चोरीचा आरोप ठेवण्यांत आला ; आणि विचारीला सुळीं देण्याची शिक्षा दिली गेली.

तिला मोठा आधार काय तो विठोवाचा ! त्याचा धांवा केला तिनें. त्यासरशीं सुळाचें पाणी झालें ! देवाची तिच्यावर एवढी माया होती तरी तिनें त्यावद्दल गर्व बाळगिला नाहीं ! ती अगदीं साधेपणानें वागे आणि प्रत्येक अभंगाच्या शेवटीं तिनें 'नामयाची जनी' किंवा 'नामयाची दासी' असें स्वतःला म्हटलें आहे, म्हणजे आपली मूळ स्थिति ती विसरली नाहीं. म्हणून ती खरी मोठी होती ! कधीं कधीं असें होऊं शकतें की, आपल्या वडील माणसांपेक्षां आपल्याला अधिक शिक्षण मिळतें, अर्थात्च वडील माणसांनीं त्यासाठीं झीज सोसलेली असते. त्यांच्यामुळें आपल्याला

मोठे होण्याची संधि मिळालेली असते ! आणि हें न विसरण्यांतच आपला खरा मोठेपणा आहे ! दुसऱ्यांना मोठेपणा दिला तर त्यांत आपल्याकडे कमीपणा येत नसतो ! जनीनें हें लक्षांत ठेवलें. नामदेवाच्या घरीं ती मोलकरीण होती हें तिला लाजिरवाणें वाटलें नाहीं ! आपण नामयाची दासी होते हें तिनें पुनः पुनः सांगितलें. जे स्वतः मोठे असतात तेच दुसऱ्यांच्या मोठेपणाचें कौतुक करितात. जनाबाईचा हा अभंग पहा—

नोवरीया संगें वऱ्हाडिया सोहळा । मांडे पुरणपोळ्या मिळे अन्न ॥१॥

परिसाचेनि संगें लोहो होय सोनें । तयाचीं भूषणें श्रीमंतांसीं ॥२॥

जनी म्हणे जोड झाली विठोबाची । दासी नामयाची म्हणोनिधां ॥३॥

ह्या अभंगांत जनाबाई म्हणते कीं, नवरीमुळें वऱ्हाडी मंडळींना पक्वान्नें खावयाला मिळतात. लोखंडाला परिसाचा स्पर्श झाला म्हणजे त्याचें सोनें होतें आणि श्रीमंतांना दागिने बनवितां येतात. त्याचप्रमाणें मीं नामदेवाच्या घरीं दासी होते म्हणूनच मला विठोबाची संगत लाभली !

अन् शेवटपर्यंत कृतज्ञ असलेली ही जनाबाई नामदेवा-बरोबरच मरण पावली. नामदेवाची वायकोसुद्धां त्याचवेळीं मृत्यु पावली. आषाढ वद्य त्रयोदशीच्या दिवशी नामदेवानें आणि जनाबाईनें समाधि घेतली. संतांच्या मृत्यूला समाधि घेणें म्हणतात.

संत सांवता महाराजांची पुण्यतिथि

अशाच आणखी एका संताची पुण्यतिथि आषाढ वद्य चतुर्दशीला येते. ह्या संताचें नांव सांवता माळी ! जातीनें माळी होता तो. भाजीपाला लावण्याचा धंदा होता त्याचा. आणि गंमत अशी कीं, त्याच्या अभंगांतून भाजीपाल्याचींच नांवे आहेत आणि

त्या भाज्यांमध्ये त्याला विठोबा दिसत असे. एका अभंगांत तो म्हणतो—

कांदा मुळा भाजी । अवघो विठाबाई माझी ॥१॥

लसूण मिरच्या कोथिंबिरी । अवघा झाला माझा हरी ॥

जुन्या लोकांना आषाढ महिन्यांतील एकादशीपासून कांदा लसूण वर्ज्य असते ! पण सांवता माळ्याची पुण्यतिथि ह्याच महिन्यांत असते ना. त्यामुळे त्याच्या अभंगांतील कांदा, लसूण आषाढांतच तोंडांत आली आतां ! पण ती संताच्या अभंगांतली आहे. तेव्हां सोंवळींच असणार ती ! नाहीं कां ?

आतां सांवता माळ्याची माहिती पाहूं या. विठोबा जसा जनाबाईला दळूं लागे त्याप्रमाणे तो सांवता माळ्याच्या मळ्यांत खपे. त्याची भाजी विकीत असे विठोबा. देवाचा नि भक्ताचा असा जिव्हाळा होता. एकदां विठोबानें त्याची परीक्षा पहाण्याचें ठरविलें.

पंढरपुरापासून कांहीं अंतरावर अरणभेंडी म्हणून गांव आहे तिथें सांवता माळी रहात असे. एकदां ज्ञानदेव व नामदेव ह्यांच्यावरोबर विठोबा कूर्मदास नांवाच्या भक्ताकडे चालले होते. वाटेत अरणभेंडी गांव लागलें. तेव्हां “तुम्हीं दोघें इथेंच थांबा. मी सांवत्याला भेटून येतो ” असें सांगून विठोबा सांवत्याकडे गेले.

सांवता माळी मळ्यांत काम करीत होता. विठोबा त्याला म्हणाला, “सांवत्या, मला आधीं लपव कोठें तरी. दोन चोर माझ्या मार्गे लागलेत बघ; चल आटोप.”

सांवत्याच्या हातांत खुरपें होतेंच. त्यानें पटकन् खुरप्यानें आपलें पोट चिरलें. विठोबानें लगेच अगदीं लहान सूक्ष्म रूप घेतलें. सांवत्यानें मग त्या सूक्ष्म देवमूर्तीला आपल्या पोटांत घातलें आणि वरून उपरणें गुंडाळलें.

इकडे देव अजुनि कसा येत नाहीं अशी काळजी नामदेवाला पडली व तो आणि ज्ञानेश्वर शोध करीत मळ्याकडे आले. सांवता माळी त्यांच्या नजरेला पडला. ईश्वराचें भजन करण्यांत स्वारी तल्लीन झाली होती !

संताची खूण संताला पटली ! प्रत्यक्ष पांडुरंग ह्याच्या-पाशीं असणार म्हणूनच हा इतका रंगला आहे हें नामदेवानें ओळखलें व देवाची आणि आमची भेट कर, अशी त्यानें सांवत्याला विनंति केली.

सांवत्यानें लगेच विठोवाला बाहेर काढलें. देवसुद्धां विनोदी होते, त्यांनीं मुद्दामच ही गंमत केली होती. त्यामुळें सांवत्याची त्यांच्यावरील भक्ति कळून आली आणि नामदेव व ज्ञानेश्वर ह्यांना आपणच देवाचे मोठे भक्त आहोंत असा गर्व झाला असला तर तो कमी होईल ! कारण सांवता माळी विठोवाचा भक्त होता तरी तो एकदांसुद्धां पंढरपुराला गेला नव्हता !

संसार सोडून देवाची भक्ति करणें त्याला पसंत नव्हतें. आपलीं कर्तव्यें नीट पार पाडावयाची आणि देवाचें भजन, पूजन करावयाचें. सांवत्याची ही पद्धत फार छान आहे. आणि आपण प्रत्येक बाबतींत ती पाळली तर त्याहून छान होईल ! आई वडिलांचीं लहानसान कामें करावयाचीं नंतर अभ्यास करावयाचा. अभ्यास आटोपला म्हणजे खेळावयाचें. अशा रीतीनें महत्त्वाचें कर्तव्य आधीं व इतर कर्तव्यें त्यामागून अशीं संवय आपण आपल्याला लावावी. म्हणजे सांवता माळ्याच्या चरित्रापासून योग्य धडा शिकल्यासारखें होईल.

नामदेव, जनाबाई व सांवता माळी हे झाले जुने संत ! त्यांना प्राचीन संत म्हणतात. आतां एका अर्वाचीन म्हणजे नव्या

संताची कथा पाहूं या.—हा अर्वाचीन—अलीकडील काळांतील—संत म्हणजे लोकमान्य टिळक !

लोकमान्य टिळक जयंती

लोकमान्य टिळकांची पुण्यतिथि ऑगस्ट महिन्याच्या एक तारखेला साजरी करितात ! कारण इंग्रजी कालगणनेप्रमाणे त्या तारखेला ते मृत्यु पावले. पण त्यांची जयंती ही तिथीप्रमाणे, मराठी कालगणनेप्रमाणे आषाढांतील वद्य षष्ठीला येते. आणि म्हणूनच ह्या महिन्यांत आपण ती धरूं या.

लोकमान्य टिळकांनीं फार मोठी कामगिरी केली. १९४७ च्या ऑगस्टच्या १५ तारखेला आपला भारत देश स्वतंत्र झाला ! पण ह्या स्वातंत्र्याच्या चळवळीला सुरुवात त्यापूर्वी ३०।३५ वर्षे टिळकांनीं केली होती. टिळकांनीं स्वातंत्र्याच्या मंदिराचा पाया घातला होता. नंतर इतर देशसेवकांनीं कष्ट केले व वरतीं हळूहळू मंदिर बांधलें. आणि महात्मा गांधींनीं १९४७ च्या १५ ऑगस्टला ह्या मंदिरावर कळस बसविला व ते पूर्ण केलें ! पण पाया मजबूत होता म्हणून मंदिराची इमारत नीट बांधली गेली ! तेव्हां हा पाया उत्तम घालण्याचें श्रेय टिळकांकडे जातें !

लो. टिळक

‘स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे’ असें टिळक म्हणत. आणि त्यांनींच ही भावना लोकांच्या हृदयांत रुजविली. आपल्या देशावर टिळकांची मोठी भक्ति होती ! ब्रिटिश सरकारचा त्याचमुळे त्यांच्यावर फार राग होता. कारण टिळक जें

तोंडानें बोलत तेंच आचरणांत आणीत असत. ह्याकारणानें पुष्कळ तरुण त्यांचे शिष्य झाले होते.

टिळकांची ही वाढती लोकप्रियता सरकारला आवडेना. सरकारनें कांहीं तरी निमित्त काढून टिळकांना तुरुंगांत घातले. टिळक लोकांच्या नजरेआड झाले कीं, लोकांना त्यांचा विसर पडेल अशी सरकारची कल्पना ! पण ती कल्पना चुकीची ठरली ! टिळकांबद्दल लोकांना फारच आदर वाटत होता. आणि शिवाय 'केसरी' व 'मराठा' ही त्यांनीं सुरू केलेलीं वृत्तपत्रें चालूं होतीं. त्यामुळें टिळक दृष्टीआड झाले तरी लोकांच्या प्रेमादराला मुकले नाहींत. उलट ते निरपराधी असतांना शिक्षा भोगीत आहेत हें कळल्यामुळें लोकांना त्यांच्याबद्दल अधिकच आदर वाटूं लागला.

'केसरी' च्या अंकांमधून टिळकांचे विचार लोकांना समजत होतेच. शिवाय तुरुंगांत असतांना टिळकांनीं 'गीतारहस्य' हा ग्रंथ लिहिला. टिळकांनीं हें एकच पुस्तक लिहिलें तरी त्यामुळें त्यांची कीर्ति चहूंकडे पसरली. कारण हें पुस्तक होतेंच त्या योग्यतेचें ! यश हें नेहमीं संख्येपेक्षां गुणांवरच अवलंबून असतें.

टिळक विलायतेची वारी करून आले होते. पण आपल्या देशांत त्यांनीं शक्य तों सूट, बूट घातला नाहीं. कारण माय-भूमीच्या प्रेमाप्रमाणें त्यांना आपल्या पोषाकाचेंहि प्रेम होतें. इंग्रज हिंदुस्थानांत असतांना तरी कधीं धोतर नेसत होते कां ? मग त्यांना जसा त्यांच्या पोषाकाचा अभिमान आहे तसा आपणांला आपल्या देशी पोषाकाचा अभिमान कां असूं नये ?

आपल्या ह्या जुन्या पद्धति आपण राखून ठेवावयाला हव्यात ! आपल्या सणांच्या दिवशीं मुद्दाम जुने पोषाक घालावे. ते कधीं न वापरल्यामुळें त्यांची आपल्याला अपूर्वाई

वाटेल ! तें जुनेंहि नवें वाटेल ! आणि आपल्या देशाची परंपरा राखली हा आनंद मिळेल ! प्रत्येक देशांतील पोषाकाची व रीतिरिवाजाची तन्हा वेगवेगळी असते ! आणि आपापली तन्हा वेगळी राखणें ह्याला परंपरा म्हणतात ! आणि अशी परंपरा राखणें हें प्रत्येकाचें कर्तव्य आहे ! त्यामुळेंच आपली देशभक्ति दिसून येतें. टिळकांनीं म्हणूनच आपला पोषाक जुना ठेवला. आपली परंपरा राखली !

स्वराज्य मिळविण्यासाठीं टिळकांनीं मूळ प्रयत्न केले ह्याचा आपल्याला विसर पडतां नये ! तो पडूं नये अशी ईश्वराचीहि इच्छा दिसते. कारण इंग्रजी कालगणनेप्रमाणें ज्या ऑगस्ट महिन्यांत आपल्याला स्वराज्य मिळालें त्याच महिन्याच्या पहिल्या तारखेला चहूंकडे टिळक पुण्यतिथि साजरी होते !

आधीं टिळक पुण्यतिथि नि मग स्वातंत्र्यदिनाचा सोहळा ! म्हणजे ज्यानें ह्या स्वातंत्र्याचा प्रारंभ केला त्या थोर संताची आठवण आधीं आणि त्याच्या कार्याचा जो उत्तम शेवट झाला त्याची आठवण नंतर ! —आधीं पाया मग कळस ! —

आगरकर जयंति

ह्या आषाढ महिन्यांत एका थोर समाजसुधारकाची जयंति साजरी करावयाची आहे. त्या व्यक्तीचें नांव गोपाळ गणेश आगरकर. १९५६ सालीं त्यांची जन्मशताब्दि महाराष्ट्रानें साजरी केली. त्यांचा व लोकमान्य टिळकांचा जन्म एकाच वर्षीं एकाच महिन्यांत—आषाढांत—झाला होता. आणि दोघांच्याहि जन्माला १९५६ सालीं शंभर वर्षे पुरीं झालीं.

टिळक राजकारणांत पडले. आगरकरांनीं सामाजिक सुधारणा हातीं घेतली. भारी कठिण काम होतें हें ! आगरकरांनीं पुण्यां-

तील जुन्या लोकांचा स्वतःवर मोठा राग ओढवून घेतला. पण त्यांनी त्याची पर्वा केली नाही. मुलींचे लहान वयांत विवाह करणे, मुलींना शिक्षण न देणे इत्यादि गैर गोष्टी बदलण्याचा त्यांनी निश्चय केला.

त्यांनी 'सुधारक' ह्या नावाचे साप्ताहिक काढले. आणि ते त्याच्या द्वारे समाजाच्या अंधश्रद्धेवर टीका करू लागले. आपल्या जीवनांत श्रद्धा हवीच. पण ती डोळस असावी. म्हणजे जुन्या रूढींतील चांगले तेवढेच उचलतां येईल.

प्रि. आगरकर आगरकरांचे हे म्हणणे योग्य होते. पण त्यांचे विचार म्हणजे निव्वळ गरुडाची झेंप ! एकदम समाजाची सर्व बाजूंनी सुधारणा करू इच्छित होते ते. पण ते कसे जमावे ? समाज ही केवढी जुनी संस्था आहे. तिच्यांत इतका मोठा बदल असा चटकन् कसा होईल ? शिवाय पाण्यांत राहून माशाशीं वैर धरणे ठीक नव्हे !

आगरकरांचे विचार उत्तम होते. पण ते फार भराभर त्यांचा उच्चार करीत आणि आचारांत आणू पहात. त्यामुळे पुण्यांतील लोक त्यांच्यावर फार चिडले. आणि त्यांनी आगरकरांची स्मशानयात्रासुद्धा काढली. अर्थातच तरीहि आगरकरांनी आपलीं मते ठाम ठेवलीं. त्याच वेळीं त्यांच्या हयातींत त्यांचीं मते समाजाला पटलीं नाहीत हे खरे ! पण त्यानंतर हळूहळू समाजाला तीं समजलीं अन् पटलीं !

सुमारें साठ वर्षांपूर्वी त्यांनीं सुचविलेल्या कांहीं सुधारणा समांजाला आज पटत आहेत. तेव्हां त्यांना महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हणणें योग्य होईल !

समाजसेवेचें हें अत्यंत कठिण व्रत आगरकरांनीं १५ वर्षे चालविलें. आणि वयाच्या ३९ व्या वर्षीं ते वारले.

चार्तुमासांतील व्रतें

दिवसेंदिवस जुनीं व्रतें मागें पडत आहेत. हीं व्रतें विशेषें करून स्त्रिया करीत असत. वातींचा लक्ष लावणें, तुळशीला किंवा कोणत्या तरी देवाला एक लाख प्रदक्षिणा घालणें, एकवेळ जेवणें अशा तऱ्हेचीं तीं व्रतें असत. आजकाल पूर्वीप्रमाणें देवाकडे रोज समईच पेटवीत नाहींत. मग चातुर्मासांत एक लक्ष वाती करणार कशाला ;

पण ह्या व्रतांच्या मागें असलेला हेतु लक्षांत आणावयास पाहिजे ! अमुक दिवसांत अमुक गोष्ट पुरी करण्याची शिस्त आपल्याला लागावी हा हेतु आहे त्यांत. अशा शिस्तीमुळे मग वर्षभर व्यवस्थित वागण्याची संवय लागते. तेव्हां जुन्यामधलें हें चांगलें अवश्य उचलावें. आणि आपल्या नेहमींच्या आयुष्याला मदत करील असें व्रत आपण चातुर्मासांत करावें.

रोज अमुक वेळ घरांत राहून आपल्या माणसांचीं कामें करावयाचीं, त्यांच्याशीं गप्पा मारावयाच्या असा नियम करावा. आणि मित्र गोट्या खेळायला, पतंग उडवायला बोलवूं लागले तरी जावयाचें नाहीं अशी शिस्त मनाला लावावी.

मैत्रिणी दोरीवरच्या उड्या मारण्याचा आग्रह करूं लागल्या, कट्टी करण्याचें भय त्यांनीं दाखविलें तरी आपलें व्रत मोडूं नये. मैत्रिणींना हें समजून सांगावें. म्हणजे त्याहि असेंच व्रत धरतील.

आपण चांगलें वागावें आणि दुसऱ्यांनीं चांगलें वागावयास शिकवावें. संत रामदासांनीं म्हटलें आहे की—

२०
३०-१२४

जें जें आपणांसीं ठावें । तें तें दुसऱ्यासीं शिकवावें ॥

शहाणें करोनि सोडावें । सकळ जन ॥

जें आपल्याला येतें तें दुसऱ्यांना अवश्य शिकवावें. मात्र आपल्याला येणारी चांगली व उपयोगी गोष्टच दुसऱ्याला शिकवावयाची बरं ! कारण दुसरे त्यामुळें शहाणें व्हावयास हवेत !

तेव्हां प्रत्येकानें चातुर्मासांत उपयोगी असें व्रत धरावें. नियमित व्यायाम करण्याचें व्रत धरावें म्हणजे अनायासें वर्षभर व्यायाम करण्याची संवय जडेल ! तुम्हांला चहाची फारच चटक असेल तर ती कमी करण्याचें व्रत चातुर्मासांत सुरू करा. प्रकृतीला अपायकारक असणारा चहा सुटेल नि जिभेवर तावा ठेवण्याची संवय लागेल !

ज्या संवयीमुळें आपलें नुकसान होतें पण ज्या सोडवत नाहीत त्या संवयी सोडण्याचें व्रत धरावें. व्रत मोडावयाचें नाही ही ओढ असते व म्हणून व्रत पाळलें जातें आणि वाईट संवयी आपोआप सुटतात !

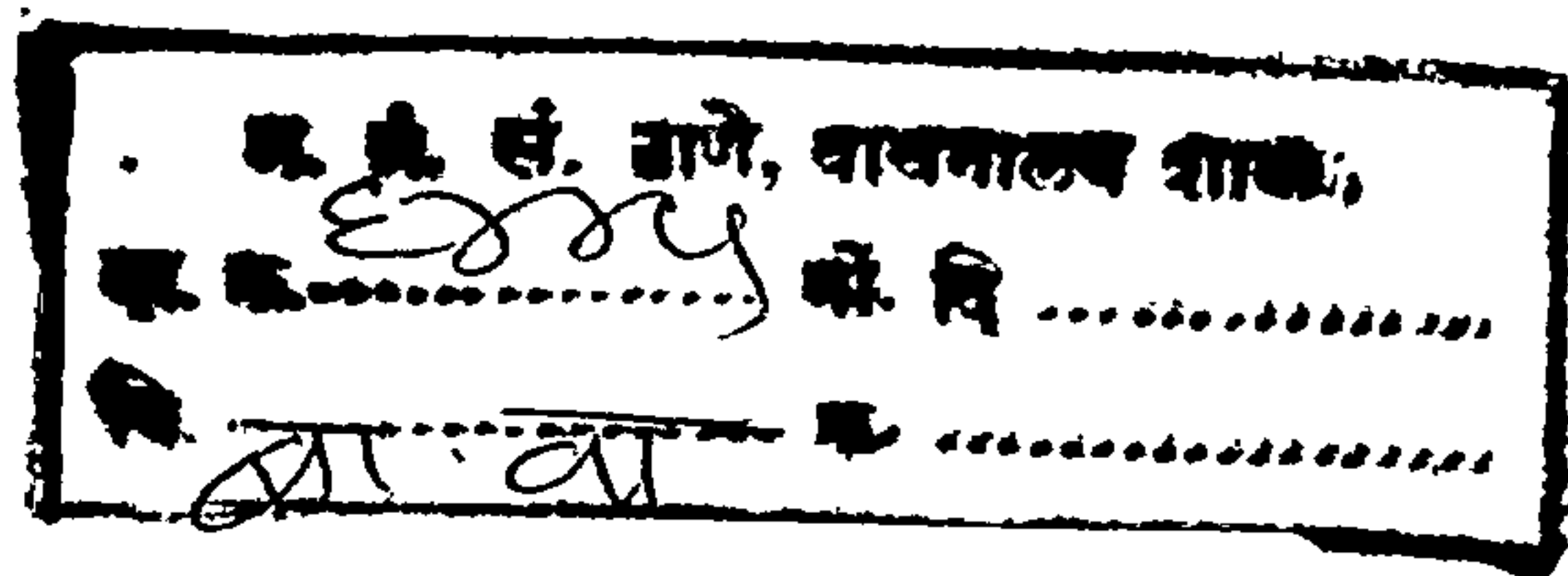
आपल्या पूर्वजांनीं चातुर्मासांत फार विचारपूर्वक बंधनें घातलीं होती ! ह्या ना त्या रीतीचीं बंधनें लाविलीं तर तीं हितकारकच ठरतात ! कारण त्यामुळें मनाला व शरिराला शिस्त लागते व आत्मविश्वास निर्माण होतो.

या आषाढ महिन्यांत नामदेव, जनाबाई व सावतामाळी या संतांच्या कथा तुम्ही वाचल्या. त्याचप्रमाणें लोकमान्य टिळक व आगरकर यांसारख्या थोर देशभक्त व समाजसुधारकांबद्दलहि माहिती मिळविली. संतांच्या चरित्रापासून निगर्वी व सदाचरणी

तुम्ही व्हाल व टिळक-आगरकरांपासून देशसेवा व समाज-सुधारणेची स्फूर्ति तुम्ही घ्यावी. त्याचप्रमाणे चातुर्मास म्हणून तुम्हीहि एखादे सत्कृत्य करण्याचे व्रत घेतल्याने मनाला शिस्त लागून आत्मविश्वास वाढेल. एवढे केले म्हणजे आषाढ मासाने तुम्हांस खूपच मार्गदर्शन केले असे होईल.

स्वाध्याय

- (१) एकादशी देवतेला अवतार कां घ्यावा लागला ?
- (२) विठोबा खेचरांपासून नामदेव प्रथम कोणता धडा शिकले ?
- (३) जनावार्डवर चोरीचा आळ कां आला ?
- (४) लो. टिळकांनीं जनतेस कसे जागृत केले ?
- (५) थोडक्यांत माहिती द्या—(अ) आगरकर, (२) सावतामाळी, (क) नामदेव.

IRBK-0106445